

Nyt fra Sprognævnet

2006/2 juni

Indhold

Artikler

- [Direktør for sproget](#)
- [Vibeke Sandersen 70 år](#)
- [Den Danske Ordbog - set i bakspejlet](#)

Spørgsmål og svar

- [Springe over hvor gærdet er lavest](#)
  - [En rundbunden buket](#)
  - [Bagstræverisk eller bagstræberisk?](#)
  - [Kardæsk eller kartæske?](#)
-

Direktør for sproget

Af Niels Davidsen-Nielsen

Den 1. maj 2006 fik Sprognævnet for første gang i sin 51-årige historie en direktør. Kulturministeriet havde besluttet at styrke nævnet med en nyoprettet direktørstilling, bl.a. fordi der i kølvandet på regeringens sprogpolitik fra 2004 var blevet sat en række nye projekter i gang i nævnet, heraf nogle i samarbejde med Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. På de indre linjer havde holdningen, både på instituttet og i arbejdsudvalget, i flere år været at Sprognævnet efterhånden havde fået så meget at se til at der var behov for at ansætte en direktør. Efter indstilling fra et enigt bedømmelsesudvalg af Sabine Kirchmeier-Andersen til direktørposten blev dette behov nu opfyldt.

Sabine Kirchmeier-Andersen er cand.mag. i dansk og tysk fra Københavns Universitet og ph.d. i lingvistik og datalingvistik fra Odense Universitet (nu Syddansk Universitet). Hendes faglige profil spænder bredt, fra studier i ældre dansk og moderne dansk syntaks over leksikografi til sprogteknologi og sprogpolitik. Hun kommer til os fra en stilling som lektor og institutleder ved Institut for Datalingvistik ved Handelshøjskolen i København, CBS, hvor hun har været ansat de sidste ti år. I offentligheden er hun kendt som medlem af Farum Byråd, og ved det seneste kommunalvalg fik hun næstflest stemmer i den nye Furesø Kommune. Af hensyn til sit nye job har hun imidlertid valgt at kvitte sit politiske arbejde.

Sabine Kirchmeier-Andersen blev født i Tyskland i 1955. Som niårig flyttede hun til Danmark og syv år derefter tilbage til Tyskland, dog kun for en kortere periode. Hun er derfor ægte tosproget, og der spores ikke antydning af tysk accent i hendes danske udtale. Beherskelsen af et andet sprog end dansk kan let vise sig at være et aktiv i hendes nye arbejde. Sammenligning med andre sprog fører nemlig ofte til at man bemærker ting man ellers ville overse, et forhold allerede Goethe var opmærksom på og satte på spidsen med denne formulering: "Wer fremde Sprachen nicht kennt, weiß nichts von seiner eigenen" (Den der ikke kender fremmede sprog, ved intet om sit eget).

Vores nye direktør har særlig stærke kvalifikationer i sprogteknologi, og også i kraft af disse vil hun styrke Sprognævnet. I et af de talrige portrætinterviews der i forbindelse med hendes udnævnelse blev bragt i pressen, omtaler hun sprogteknologien som sit hjertebarn. Ved hjælp af denne, udtalte hun, kan nævnet udvikle mere præcise statistiske metoder til at se hvor sproget bevæger sig hen, og herunder til at registrere hvilke ord der er på vej ind, hvilke der forbliver inde, og hvilke der er på vej ud. Sådanne bevægelser opfattes langt hurtigere af en computer end af et menneske, og også stavemåder der konkurrerer med hinanden, kan man på denne måde registrere løbende. En anden udmelding hun er kommet med, er at det domænetab der for øjeblikket foregår fra dansk til engelsk, ikke mindst i den akademiske verden, er et problem der må følges nøje; det er vigtigt at fastholde dansk som et fuldt udstyret sprog.

Sprognævnet byder Sabine hjertelig velkommen og har store og velbegrundede

forventninger om at hun i kraft af sine faglige og ledelsesmæssige kvalifikationer vil tilføre nævnet ekstra gennemslagskraft, både forskningsmæssigt og hvad angår betjeningen af borgerne gennem svartjenesten og andre oplysende og formidlende aktiviteter. Vi glæder os til samarbejdet.

Niels Davidsen-Nielsen (f. 1937) er professor, dr.phil., formand for Dansk Sprognævn

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Vibeke Sandersen 70 år

Af *Pia Jarvad*

70 år

Den 5. maj 2006 fyldte seniorforsker, dr.phil. Vibeke Sandersen 70 år, og med udgangen af måneden gik hun på pension. I den anledning får hun et billede af sig i Nyt fra Sprognævnet så læserne kan sætte billede på forfatteren til de mange svar på spørgsmål og signerede artikler som hun har leveret til bladet.

Vibeke Sandersen blev ansat i Sprognævnet i den stilling som blev ledig efter at den navnkundige mr. Sprognævn, Arne Hamburger, faldt for sin 70-års-grænse. Hun tiltrådte 1.4.1992 efter en ansættelse som lektor ved Danmarks Lærerhøjskole, det der nu hedder Danmarks Pædagogiske Universitet. Det blev til 14 år og 2 måneder i Sprognævnets tjeneste, og et liv i sprogets tjeneste.

Fhv. seniorforsker

Den første artikel som Vibeke Sandersen skrev og fik publiceret i bladet her, foregreb hendes nuværende situation. Den havde titlen *Hvad bliver vi når vi ikke mere er hvad vi har været?* (1993, nr. 1). Her afhandlede hun brugen af *forhenværende*, *tidligere* og *eks-* i forbindelse med stillingsbetegnelser som *seniorforsker*, titler som *dr. phil.* eller funktionsbetegnelser som *farmor*. Hun siger til slut i gennemgangen at sprogbrugen er varieret, og den afhænger af arten, fx kan man være *fhv. seniorforsker*, men ikke *fhv. dr.phil.* eller *fhv. farmor*, men i de tilfælde hvor der både er mulighed for at bruge et *fhv.* og at lade være, giver hun dette råd: "et lille *fhv.* i saglig omtale går nu nok an". Så

nu kan vi titulere Vibeke Sandersen korrekt: *fhv. seniorforsker*, men meget nuværende *dr.phil.* og en levende, altid tilstedeværende og engageret farmor til Mikkel, Silja, Eva.

Oplysningstjenesten

Vibeke Sandersens første arbejdsopgaver i Sprognævnet var i den sproglige oplysningstjeneste med besvarelse af mundtlige og skriftlige spørgsmål og bearbejdning af disse til brug i vores blad. Det blev også i denne del af Sprognævnets virksomhed at hun fik sin største betydning. Utallige er hendes ofte lange og grundige besvarelser, og tematisk spænder de vidt. Der er semantiske afgrænsninger af beslægtede ord som i svaret om *Biograf eller kino*, der er om nye ord som *Paparazzo*, gamle udtryk som *Nødigt, men dog gerne*. Hurtigt blev det også til signerede artikler som har grammatiske, morfologiske eller semantiske temaer. Stort set er der ikke et eneste år hvor der ikke har været artikler af Vibeke Sandersen, og gerne mere end blot én per år. Og ikke et eneste nummer uden et eller andet bidrag fra hendes hånd. Dette engagement i bladet førte til at hun var selvskreven som redaktør af bladet da posten blev ledig i 1999. Den post har hun bevaret til nu. Her er en liste over Vibeke Sandersens artikler i Nyt fra Sprognævnet:

Hvad bliver vi når vi ikke mere er hvad vi har været? 1993/1

Campingvogn og beboelseskøretøj 1993/1

Rigtige kvitteringer? 1993/3

Om rigsdansk 1993/4

Høsestrikket 1994/2

Omkring omkring 1994/3

Alias og alias 1995/1

Om ordet barn 1995/2

Fra massemander til seriedræber 1995/4

Hvad hedder Tycho Brahes borg på Hven? 1996/2

Om bløde pakker, bløde mænd og andet blødt 1996/4

Paparazzo 1997/4

Om -s eller ingenting i toledede navne 1998/4

Grammatisk eller naturligt køn 1999/4

Om bogstavet ø 2000/3

Om dobbeltnægtelser i dansk 2001/1

I anledning af .. 2001/3

Om bogstavet å 2002/3

Kontraproduktiv 2004/3

Sådan skrev de 2004/4

Om kancellistil 2005/1

Om sprog og stil i H.C. Andersens eventyr 2005/4

Om konkurrencen mellem i og på 2006/1

Kontakter udadtil

Vibeke Sandersens kontakter udadtil er mange, og da hun blev ansat i Sprognævnet, tilførte hun således værdifulde kontakter til nævnet, fx via sit medlemskab af bestyrelserne i Selskab for Nordisk Filologi og Universitets-Jubilæets danske Samfund.

Tidligt gik Vibeke Sandersen ind i det nordiske samarbejde, i begyndelsen lidt på sidelinjen ved at deltage i arbejdet med at lave omtaler af nyere litteratur om sprog i det fællesnordiske tidsskrift *Sprog i Norden*. Her begyndte hun allerede i 1994, og hun afleverede netop den sidste portion af bogomtaler kort før sin afgang. I løbet af året 2000 blev der gennemført en konferenciserie med titlen *Det umistelige*. Med det menes den enestående sprogsituation vi har i de nordiske lande, nemlig at en nordbo kan bruge sit modersmål i samtale med en anden nordbo, og denne samtale på modersmålet nordboer imellem fungerer i dag - i hvert fald med lidt øvelse. Men den er truet, og sprogforståelsen er dalende. Konferencserien fokuserede på dette, og Vibeke Sandersen deltog som nævnets repræsentant i de fire konferencer. Med dette nordiske engagement var det naturligt for hende at fortsætte som nævnets nordiske medarbejder fra 2004 til nu.

Forskning

Dansk Sprognævn er en forskningsinstitution hvor de ansatte forskere har en vis del af arbejdstiden reserveret til et selvvalgt emne. Vibeke Sandersen havde allerede før hun kom til Sprognævnet, valgt sit emne, nemlig skrivefærdighed og skriftsprog hos de første generationer af den skriveføre almue. Det er en meget spændende historie som alle kollegaer med flid er blevet underholdt om i alle årene. Vibeke Sandersen har med vanlig grundighed læst de indkaldte soldaters breve som de skrev hjem under krigen 1848-50. Soldaterne tilhørte den første årgang af børn som alle havde fået undervisning i at skrive; den forordning skete ved skoleloven af 1814. Det store materiale på omkring 3000 breve analyseres med hensyn til stave- og skrivefærdighed, og dristige og spændende forskningsresultater blev offentliggjort i den store disputats "*Jeg skriver dig til for at lade dig vide*". *Skrivefærdighed og skriftsprog hos menige danske soldater i treårskrigen 1848-50*. Disputatsen blev med held forsvaret 4. december 2003, og dermed blev Vibeke Sandersen den første der erhvervede en doktorgrad i Sprognævnets tjeneste.

Held og lykke

Vi har skrevet til dig, har vi, og vi ønsker dig god vind i dit otium med et festskrift med titlen *Vi skriver dig til. Festskrift til Vibeke Sandersen i anledning af 70-års-dagen*. Skriftet er redigeret af Anita Ågerup Jervelund, Marianne Rathje og Jørgen Schack, og det indeholder artikler af nuværende og tidligere kollegaer, alle med navne som læsere af Nyt fra Sprognævnet kender. Og emnerne ligger heller ikke langt fra hvad læserne også kender: lidt om retskrivning, sprogpolitik og engelsk, om kommaer, ungdomssprog og fremmedord, om skrivefærdighed og om en minister som ikke hedder Brian, men Jacob. Bogen er på 189 sider, kan købes hos Sprognævnet (3532 8982), og den koster 95 kr.

Pia Jarvad (f. 1946) er seniorforsker i Dansk Sprognævn

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Den Danske Ordbog - set i bakspejlet

Af *Henrik Lorentzen* og *Lars Trap-Jensen*

Med udsendelsen af sjette og sidste bind i november 2005 fremstår Den Danske Ordbog nu som et færdigt værk - 14 år efter at redaktørerne gik i gang med arbejdet. Med værkets afslutning skifter det uundgåeligt karakter, ikke mindst for de redaktører der har levet i nær kontakt med projektet en god del af deres arbejdsliv. Fra at have været en foranderlig størrelse, genstand for diskussioner og programerklæringer, har ordbogen fået selvstændig status som værk, og nu er tiden kommet til at anskue den med den distance der følger deraf.

I den tid der er gået siden arbejdet med Den Danske Ordbog (herefter DDO) begyndte, er der blevet både sagt og skrevet en del om ordbogsarbejdet, også i dette blad. I en artikel fra 1999 ([Nyt fra Sprognævnet nr. 3, 1999](#)) redegjorde Ebba Hjorth for ordbogens forskellige opgaver med at normere, beskrive, vejlede og dokumentere sproget. Det vil vi ikke gentage her, men derimod koncentrere os om at beskrive de træk der i særlig grad karakteriserer DDO og gør den til en anden slags ordbog end de øvrige ordbøger der findes på det danske marked.

En korpusbaseret ordbog

Skal der fremhæves et enkelt træk hvorved DDO adskiller sig fra andre danske ordbøger, er der ikke tvivl om at det er dens kildegrundlag. De første par år af projektets levetid gik med at designe opbygningen af et tekstkorpus og fremskaffe, formatere og opmærke de 44.000 forskellige tekstprøver med i alt 40 millioner løbende ord som skulle udgøre DDO's kildegrundlag. Og frem for noget er det det der gør DDO til en ny og anderledes ordbog, både med hensyn til arbejdsmetoder og -betingelser for dem der har stået for redigeringen af artiklerne, og for ordbogens brugere, der næppe kan undgå at bemærke det når de slår op i ordbogen. DDO er den første korpusbaserede ordbog der er udarbejdet for dansk almensprog, og det har sat sit præg på ordbogen i en grad som måske ikke er helt indlysende for den der blot slår nogle få ord op.

Noget af det der adskiller et korpus fra en stor tekstsamling som fx artikelbasen Infomedia eller alle de mange hjemmesider der kan søges fra en søgemaskine som Google, er at korpusteksterne er udvalgt med særligt henblik på at repræsentere en bred vifte af både teksttyper og sprogbrugere. DDO's korpus er ikke 100 % repræsentativt for alt sprog der produceres i Danmark - og mange korpuslingvister mener heller ikke det er muligt, måske ikke engang ønskeligt, at opnå fuldstændig repræsentativitet - men der er tale om et varieret og bredt sammensat korpus, det man kalder et balanceret korpus. Et andet punkt der adskiller tekstkorpuset fra de rå tekstsamlinger, er at alle korpussets tekster er blevet opmærket med oplysninger om teksten (dens titel, dato for tilblivelsen, hvilken genre den tilhører, hvilket medium den er produceret til, hvilket fagligt område den tilhører, osv.) og om den eller de sprogbrugere der har produceret teksten (køn, alder, bopæl, kommunikationssituation osv.). Det gør det muligt at lave statistiske undersøgelser af sammenhængen mellem et sprogligt fænomen og en bestemt teksttype eller en bestemt sociologisk variabel. I ordbogen kan man se det i form af forskellige etiketter der angiver om fx en betydning især er hyppig i en bestemt teksttype eller hos en bestemt gruppe sprogbrugere. Der kan stå *især yngre*, *især talesprog*, *især i bibelske tekster*, *nu sjældent* og en række andre oplysninger. Disse angivelser er altså ikke kun fremkommet efter

redaktørernes personlige skøn, men bygger på en kvantitativ analyse af tekstgrundlaget. Det kan også være oplysninger om sproglige former: Hvis materialet viser at en bestemt bøjningsform er dominerende, eller at en tilladt dobbeltform stort set ikke bruges, oplyses der om det med etiketter som *især i præet. pct. brugt som adj.* eller *næsten kun i formen chefstol* (frem for *chefsstol*).

Derudover er der forskellige oplysningstyper hvor korpusgrundlaget ikke kan aflæses direkte, men hvor det ikke desto mindre har haft stor betydning for resultatet. Lad os se på de mest oplagte tilfælde.

Ord og betydninger

De ord der er taget med som opslagsord i DDO, er blevet udvalgt på grundlag af redaktionens kilder, og her har korpusset været den vigtigste. Det betyder at faktisk forekomst og hyppighed i sproget har været et vigtigt kriterium. Kun i begrænset omfang har vi medtaget ord som ikke var belagt i korpusmaterialet. Vi har villet rydde ud i de "ord-lig" som nemt kan forekomme når nye ordbøger overtager ordstof fra eksisterende ordbøger og glemmer at kassere de ord som er gået af brug. Af sådanne forældede ord kan nævnes *abildgård*, *drunte*, *dystløb*, *fjermer* og *fortrøste* - ord der står i Sprognævnets retskrivningsordbog, men som ikke er kommet med i DDO. Princippet om at lægge så stor vægt på faktiske forekomster viser både styrken og vel også den risiko der er forbundet med denne måde at arbejde på. En åbenlys styrke er at man derved får øje på hidtil upåagtede ord og betydninger fra kroge af sproget som normalt ikke er tilgængelige for en ordbogsforfatter. Det gælder fx det private sprog fra breve, dagbøger og lejlighedssange, og det gælder især talesproget. Næsten en femtedel af teksterne i ordbogens korpus udgøres af udskrevet talesprog, og det gør at talesproget har fået en fyldigere behandling i ordbogen end man ser det i andre ordbøger. Af opslagsord er det fx udråbsord og kraftudtryk som *ad*, *arh*, *dæleme*, *kraftstejleme*, *shit*, *sørenjenseme*, *uf*, *yes* og *æh* der især hører til talesproget, og i en artikel som altså kan man se hvordan det har sat sit præg på betydningsopdelingen: Fem ud af otte betydninger er markeret som talesprog. Desuden er der særlige grammatiske konstruktioner som er typiske for talesproget; også det oplyses der om: 'Tag *en til kage*' (frem for en kage til), 'hun kommer *fra Fyn af*', 'det vil vi *slet, slet ikke*', 'jeg laver film *plus* at jeg er meget sammen med mine venner'.

Hvis vi tager de selvkritiske briller på, kan vi også godt få øje på begrænsninger i ordudvalget. Selvom forekomsttal ikke har været det eneste kriterium for udvælgelsen, har det spillet en stor rolle, undertiden også lidt for stor. Det har i hvert fald ført til at der er sluppet mange simple ordsammensætninger med, enten som opslagsord eller som eksempler på orddannelser uden egen definition, og det er sket på bekostning af ord som nok er sjældnere, men i de fleste tilfælde også sværere at forstå. *Gigtplaget*, *kageform* og *telefonregning* er eksempler på udbredte, men let gennemskuelige ord som har fået deres egen artikel, mens man slår forgæves op efter *bassethorn*, *kohorte* og *transformationsgrammatik*. Det er ikke fordi de sidstnævnte ord er blevet overset af redaktionen; de er blevet fravalgt fordi der har været for få forekomster i korpus til at de kunne optages efter ordbogens principper. Men der er nok dem der vil mene at det ofte er de sjældne eller faglige ord man har brug for at slå op i sin ordbog.

Konstruktioner

Det store elektroniske tekstkorpus har givet redaktørerne et solidt grundlag for at beskrive ikke bare hvordan danske ord staves og bøjes, og hvad de betyder, men også hvordan de sættes sammen til sætninger. Derfor er der ved samtlige verber i ordbogen givet oplysninger om hvilke sætningsled de typisk knytter til sig. Disse oplysninger er sat med en særlig skrifttype og står i en firkantet parentes efter betydningsangivelsen og før sprogbrugseksemplerne.

Konstruktionsoplysningerne har et formelt præg, men for at de skal være lette at forstå og selv fungere som mønstre, har redaktionen valgt en notation der ligger forholdsvis tæt på dagligsproget.

glo vb.

-r, -ede, -et; ['glo']

se el. stirre med vidt åbne øjne;

[NGN glør (på/efter NGN/NGT), NGN glør

+RETNING] □ ~ olmt/surt, ~ måbende/

nysgerrigt □ *han gloede, så øjnene var*

ved at falde ud af hovedet på ham

DRTV-drama89

- kigge på en ukritisk el. passiv måde

(nedsættende): [NGN glør (NGT/på_NGT)]

□ ~ fjernsyn, sidde og ~ ud i luften

□ *han sad .. samtlige seks timer bare*

og gloede tegnefilm talespKbh87

AFL PRÆF → beglo vb.

HIST oldn. glóa, eng. glow 'gløde'.

jf. gloende, glohed, glørød.

Ved verbet *glo* finder man således sætningsmønstret [NGN glør (på/efter NGN/NGT)], som betyder at man roligt kan danne følgende sætninger: *Vi gloede på den gule bus* og *Vi gloede efter pigen*. Muligheden for ikke at angive hvad man glør på eller efter, er udnyttet i det anførte citat: *han gloede, så øjnene var ved at falde ud af hovedet på ham*.

Derudover gives også mønstret [NGN glør +RETNING], der altså giver mulighed for at danne sætninger med andre retningsangivelser som fx *han gloede ud ad vinduet* eller *hun glør hen på mig*.

Ved hjælp af konstruktionsoplysningerne kan man altså danne danske sætninger der er typiske og mundrette, i hvert fald hvad syntaksen angår. Mønstrene er nemlig udvalgt så de afspejler de konstruktioner redaktørerne typisk har set i korpus. Men hvad med mere kontroversielle sætningskonstruktioner? En konstruktion der ofte påkalder sig negativ opmærksomhed, er *kommentere på*. I artiklen *kommentere* er der taget højde for den, idet den traditionelle konstruktion [NGN kommenterer NGT/NGN] gives først efterfulgt af [NGN kommenterer på NGT], som ledsages af bemærkningen *konstruktionen med på regnes af nogle for ukorrekt*. På denne måde imødekommer ordbogen sit dobbelte formål, nemlig

både at beskrive og vejlede, idet den forkætrede sprogbrug beskrives samtidig med at man gør opmærksom på at den risikerer at medføre løftede øjenbryn hos visse modtagere.

Oplysningerne om konstruktion er obligatoriske ved verberne i DDO, men desuden findes der ofte også i andre tilfælde, især ved substantiver og adjektiver, oplysninger om hvilke konstruktioner ordene indgår i. Her er oplysningen ikke obligatorisk, men er givet hvis en bestemt sprogbrug er særlig fremtrædende i korpus. Og her vil mange problemer ved tekstproduktion kunne løses, fx: Hvilken præposition bruger man typisk efter *jaloux* - *på*, *med*, *i* eller måske *over*? Ordbogen giver svaret: [jaloux på NGN] og [jaloux over at../NGT]. Tilsvarende får man i artiklen egenskab oplyst at det typisk hedder en [egenskab ved NGN/NGT] eller [hos NGN/NGT]. Det er nyt at en dansk ordbog informerer i så stort omfang om disse forhold, der er meget vigtige for produktion af tekst, og det er nyt at oplysningerne gives i formaliseret, men alligevel - mener og håber vi - let tilgængelig form. Foreløbig har vi ikke modtaget så mange tilbagemeldinger om lige præcis denne oplysningstype, men vi håber at brugerne efterhånden vil få øjnene op for de store muligheder der ligger i at bruge ordbogens oplysninger om bl.a. valg af præposition.

Kollokationer

Betegnelsen dækker over ordforbindelser som ikke kræver nogen forklaring, men som gives som eksempler på almindelig sprogbrug (*sove trygt*, *blussende rød*, *stille et forslag*, *begå et røveri*, *skæg og ballade*). DDO bringer en række af den slags korte sprogprøver uden forklaring, og de er også fremkommet efter undersøgelser i korpusset af hvilke ord der ofte og typisk optræder sammen med et bestemt opslagsord. De er især nyttige for den der skal producere en tekst og slår op i ordbogen for at finde den helt rigtige formulering, men ligesom citaterne tjener de også det formål at supplere definitionerne og vise hvordan sproget bruges i praksis: Sådan udtrykker man sig typisk på dansk.

Styrken ved at have et så bredt grundlag som DDO har haft, er naturligvis at man derved undgår at fremhæve en bestemt sprogbrug (som oftest redaktørens egen), men viser sproget som det virkelig bruges. Vi kan vist godt stå inde for at alle de kollokationer som bringes i DDO, har støtte i den faktiske sprogbrug. Til gengæld kan der være den begrænsning at nogle oplagte sprogbrugseksempler ikke er taget med fordi de ikke har været tilstrækkelig udbredte. Eksempelvis finder man *begå (et) røveri* i artiklen *røveri*, men ikke *begå (et) tyveri* under *tyveri*, og *begå et drab* står under *drab*, men *begå et mord* findes ikke i artiklen *mord*. Det kan forekomme tilfældigt, og det er det nok også. En tilsvarende søgning i et andet balanceret korpus som Korpus 2000 (www.korpus2000.dk) viser i hvert fald at *begå* optræder som typisk nabo-ord for alle ordene *røveri*, *tyveri*, *drab* og *mord*. Man må altså leve med den slags lidt tilfældige unøjagtigheder. Det må også nævnes at vi i mange tilfælde helt har afholdt os fra at bringe sprogbrugseksempler, nemlig ved de mere sjældne ord og betydninger, fordi der har været for få forekomster til at det har været statistisk forsvarligt at bringe dem. Et eksempel på dette er verbet *gennemtrumfe*, som i ordbogens korpus "kun" har 77 forekomster (til sammenligning forekommer ordet *mord* 1327 gange). Her har redaktøren på grund af det ret lave antal absolutte forekomster undladt at bringe ellers udmærkede kollokationer som *gennemtrumfe sin vilje* eller *gennemtrumfe en beslutning* selvom de med 3-4 forekomster i

korpus er forholdsvis udbredte i korpus og dermed måske også i sproget. Hvis korpus havde været to eller tre gange så stort, ville det med andre ord have ført til at vi havde kunnet bringe langt flere eksempler end det er sket.

Citater

"En ordbog uden eksempler er et skelet". Dette fyndord tilskrives den berømte franske ordbogsforfatter Pierre Larousse (1817-75), som gik nye veje i forhold til sin samtids franske ordbøger, der i hans øjne kun var skeletter. Man kan selvfølgelig ikke klare sig uden et skelet, for det der bærer en betydningsordbog, er opslagsordene og deres definitioner, men det der giver kød på, er eksemplerne. En stor del af eksempel materialet i DDO udgøres af de såkaldt "døde" eksempler der er omtalt i det foregående afsnit om kollokationer, men den mest spændende del af eksemplerne er de autentiske citater. Der er ca. 100.000 af dem i hele ordbogen, og de er netop eksempler på levende sprogbrug idet de næsten alle er taget fra ordbogens korpus med undtagelse af et par tusind, der er indsendt af opmærksomme sprogbrugere (de såkaldte spORDhunde), hentet fra internettet eller taget fra avisdatabasen Infomedia. I begyndelsen af ordbogens redaktionsperiode var det tilladt undtagelsesvis at bruge redaktionelle eksempler, altså nogle som redaktørerne selv fandt på. Denne metode er der egentlig ikke noget galt i; den er blevet brugt i mange udmærkede ordbøger, bl.a. i Nudansk Ordbog og sågar i Ordbog over det danske Sprog, men i DDO's redaktion besluttede vi udelukkende at bringe autentiske citater, netop for at fastholde princippet om at være korpusbaseret, at afspejle sproget som det er.

Princippet om autentiske citater betyder at der er en stor bredde i de citerede kilder - som alle angives med årstal og fx forfatter og titel - og det fremgår af et tilfældigt opslag i bind 4, side 105, at redaktionen har været vidt omkring. Ud over traditionelle skriftsprogskilder som dag- og ugeblade (fx Politiken, Berlingske Tidende, Familie Journalen) og skøn- og faglitteratur (fx Peter Rønnov-Jessen: *En simpel historie* og en håndbog i psykologi redigeret af Mogens Hansen og Poul Erik Pagaard) er der bragt citater fra et privat brev, en blå bog fra Sønderborg Gymnasium, et magasinprogram fra DR-TV og udskrevet talesprog fra København. Tilsvarende ser man også markante forskelle i formalitetsgrad i følgende citater fra to af de ovennævnte kilder:

den refleksive erkendelse .. er middelbar i modsætning til den intuitive erkendelse, som er umiddelbar håndb-psyk.90

han kender ingen middelvej mht. alkoholforbrug: enten er han ædru .. eller også er han kanonstiv blåbogSG89

Vi i redaktionen tror at kombinationen af autentisk citat og kildeangivelse forøger dels brugsværdien ved at oplyse om hvordan opslagsordene kan bruges "i fri dressur", dels underholdningsværdien ved at fortælle små historier der hver især belyser den kultur og den tid de tilhører. Det er ikke så få brugere der har fortalt os at "leksikoneffekten" ("jeg kom til at læse om noget andet end det jeg slog op") også kan slå igennem i en trespaltet ordbog uden illustrationer!

Henrik Lorentzen (f. 1960) er seniorredaktør ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Lars Trap-Jensen (f. 1960) er ledende redaktør ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Den Danske Ordbog, bd. 1-6. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal, 2003-2005.

Artikler om Den Danske Ordbog i Nyt fra Sprognævnet (NfS)

[Ebba Hjorth: Den Danske Ordbog - en kommende kollega til Retskrivningsordbogen. NfS 1999/3, s. 1-9.](#) [Niels Davidsen-Nielsen: En ordbog der åbner op. NfS 2004/2, s. 11-17.](#)

Omtaler af Den Danske Ordbog i Sprog i Norden (SiN) og Nyt fra Sprognævnet (NfS)

Bind 1 er omtalt i SiN 2004

Bind 2 og 3 er omtalt i SiN 2005

Bind 4, 5 og 6 er omtalt i SiN 2006

Bind 5 er desuden omtalt i [NfS 2005/3, s. 14-15.](#)

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Spørgsmål og svar

Springe over hvor gærdet er lavest

Spørgsmål: Hvorfor opfattes det som negativt *at springe over hvor gærdet er lavest?*

Svar: Det er rigtigt at når man tænker over ordsproget, kan man fristes til at sige: "Ja, hvorfor egentlig ikke bare springe over hvor gærdet er lavest?". Ordsproget har betydningen 'anstreng sig mindst muligt for at opnå noget; vælge den nemmeste løsning', fx *Der er ingen steder, man kan gøre karriere .. hvis man springer over, hvor gærdet er lavest*, Jyllands-Posten 1988 (Den Danske Ordbog, bd. 2, 2004).

Betydningsforklaringen siger ikke direkte hvorfor man skal lade være med det. Men det der ligger i eksemplet fra Den Danske Ordbog, og som sikkert også er det der i vore dage får folkeviddet til at fraråde det, er at ved at springe over hvor gærdet er lavest, slipper man uden om de lærerige erfaringer som den besværlige vej kunne give.

Ordsproget er meget gammelt. I Peder Låles ordsprogssamling fra ca. 1340'erne (trykt første gang i 1506) har det formen: *Man går gerne over gærdet der som (hvor) han er lavest* (Ordsprog i Danmark, 1969, af Iver Kjær og Bengt Holbek). Allerede i 1515 udgiver Christiern Pedersen Låles ordsprogssamling med kommentarer (som for en stor del stammer fra hans lærer ved Roskilde skole, jf. Ordsprog i Danmark, s. 79). Kommentaren til dette ordsprog viser samme betydning som den man finder i de litterære eksempler i Ordbog over det danske Sprog.

I Ordbog over det danske Sprog finder man: *alle vil over gærdet, hvor det er lavest og man skal over [...], hvor gærdet er lavest*. Forklaringen er 'man benytter sig af den el. det, der er svagest, som er mindst i stand til at gøre modstand el. hævde sig; også: man vil gerne slippe så nemt som muligt til noget (over noget besværligt olgn.)' (fra E. Mau "Dansk Ordsprogs-Skat. I-II." 1879. ODS, bd. 7, 1925). Den første betydning er formodentlig den

oprindelige og den der illustreres med litterære eksempler. Det første eksempel er fra Knud Lyhne Rahbeks "Den Danske Tilskuer" fra 1791: *uædelmodige Skabninger, der helst overfalde de værgeløse, og der (som et almindeligt Ordsprog siger) sætte over, hvor Gærdet er lavest*. Et andet eksempel er: *(jeg) har været udsat for Spot og Drillerier af dem, som havde Lyst til at træde paa det Gjerde, som de ansaae for at være lavest* (Carsten Hauch: "Minder fra min Barndom og min Ungdom", 1867). Og endvidere: *Hun havde selv sit at slaas med, let var det ikke altid at være det Sted hvor Gærdet var lavest* (Martin Andersen Nexø: "Ditte Menneskebarn, III", 1917-21).

Som man kan se, har ordsproget haft flere forskellige former. Betydningen er i alle tilfælde at det ikke er i orden at træde over hvor gærdet er lavest. Man træder nemlig derved (billedligt talt) på de svage.

Ordsprogets nuværende betydning nævner ODS som nummer to, nemlig 'man vil gerne slippe så nemt som muligt til noget'. For at undersøge hvornår denne betydning er blevet den primære, og hvornår ordsprogets form har skiftet til den moderne udgave, har vi kigget i diverse ordbøger fra 1900-tallet.

I forskellige udgaver af Nudansk Ordbog har der gennem tiden været tre forskellige udgaver af ordsproget og en betydningsforklaring som nummer to i ODS. Fra 1. udgave (1953) til og med 3. udgave (1962) hed det *alle vil over hvor gærdet er lavest* (omtrent som hos Låle), og det blev forklaret som 'komme så let om ved vanskelighederne som muligt'. Fra 4. udgave (1964) til og med 15. udgave (1992) hed det *gå, sætte over hvor gærdet er lavest*, og betydningsforklaringen var den samme. Fra 1. udgave af Politikens store nye Nudansk Ordbog (1996) hedder ordsproget *springe over hvor gærdet er lavest*, og betydningsforklaringen er 'slippe så nemt som muligt om ved noget'.

Man kan dog ikke af dette konkludere noget sikkert om sammenhængen mellem ordsprogets nye form med ordet *springe* og dets betydning; dog virker det sandsynligt at hvis ordsproget har formen med *springe*, har det aldrig den gamle betydning om at træde på de svage. Det tager som regel tid før sproglige ændringer slår igennem i ordbøgerne, og andre ordbøger har da også formen med *springe* meget tidligere end 1996. For eksempel har Vinterberg & Bodelsens Dansk-engelsk (Gyldendal), 1. udgave fra 1954 ordsproget i formen: *gaa over hvor gærdet er lavest med oversættelsen*: 'follow the line of least resistance' (svarende til ordsprogets moderne betydning). I 2. udgave fra 1966 finder vi *springe over hvor gærdet er lavest* (samme oversættelse). Også i Alfred Bolbergs Dansk-engelsk (Berlingske Ordbøger) 4. udgave fra 1963 har ordsproget denne form med *springe*. Og i J.J. Sieglers Dansk-tysk (Berlingske Ordbøger) fra 1937 har ordsproget formen *springe over hvor gærdet er lavest*. Disse eksempler på hvad man kan finde i forskellige ordbøger, viser at ordsproget allerede i 1937 hos en gruppe sprogbrugere af en vis størrelse, har haft formen med *springe*. Det har ikke været muligt at finde ordsproget i formen med *springe* i ordbøger fra før 1937.

IEM

En rundbunden buket

Spørgsmål: Skal man skrive *en rundbunden buket* eller *en rundbundet buket*?

Svar: Det er både korrekt at skrive *en rundbundet* og *en rundbunden buket*. Ordet *rundbundet* eller *rundbunden* er dannet af adjektivet *rund* og præteritum participium af *binde*, altså 'binde rund' eller 'binde en buket så den bliver rund'. Tilsvarende kan man også tale om en *tætbunden* eller *tætbundet buket*.

Hvis et participium kan have formen med *-ne* i bestemt form (og det kan *bundet*), kan man i ubestemt form lave en kønsbøjning med en intetkønsform med *-et* og en fælleskønsform med *-en*. Man kan forestille sig en kontekst med udtrykket et *rundbundet tørklæde* over for en *rundbunden buket*. Der står videre i Retskrivningsordbogen at sprogbrugen hvad angår denne bøjning i køn, ikke ligger fast. Der er således en stigende tilbøjelighed til at bruge intetkønsformen, også når participiet er knyttet til et substantiv af fælleskøn (Retskrivningsordbogen, 3. udg., 2001, § 32), jf. *en maskinskrevet* el. *maskinskreven meddelelse*. Derfor er både *en rundbunden buket* og *en rundbundet buket* korrekt. Det nævnes at i mange af disse tilfælde kan det virke mere formelt (eller gammeldags) at bruge fælleskønsformen. At begge muligheder er korrekte, angives eksplicit i Retskrivningsordbogen ved ordet *underskrive*, hvor det faste udtryk *i underskrevet* el. *underskreven stand* er taget med.

I Retskrivningsordbogens § 31 står der hvordan man bøjer præteritum participium (datids tillægsform) efter bestemthed, tal og køn. Man kan se i ordbogens alfabetiske del at *binde* kan have formen *bundne*. Udtrykket hedder således i bestemt form: *den rundbundne buket* og i flertal: *de rundbundne buketter*.

Ordet *rundbundet* bruges også om bl.a. skåle og kontrabasser med 'rund bund', fx *man skal bruge rundbundede skåle til at piske fløde i*. Men her er der ikke tale om en form af verbet *binde*, men om en adjektivisk afledning af substantivet *bund*, jf. modsætningen *fladbundet* i fx *en fladbundet pram*.

IEM

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Bagstræverisk eller bagstræberisk?

Spørgsmål: For nylig stødte jeg på stavemåden *bagstræverisk* - med *v*. Jeg slog efter i Retskrivningsordbogen på nettet og opdagede til min store overraskelse at man faktisk godt må skrive sådan! Jeg har da altid både sagt og skrevet *bagstræberisk* - med *b*. Hvornår og hvorfor er stavemåden *bagstræverisk* blevet indført?

Svar: Ifølge Retskrivningsordbogen (3. udg., 2001) er der ganske rigtigt valgfrihed mellem *bagstræverisk* og *bagstræberisk*. Tilsvarende kan man også skrive både *bagstræv* og *bagstræb*; *bagstræver* og *bagstræber*. Valgfriheden har eksisteret i officiel retskrivning

siden 1986, og før 1986 var det faktisk kun stavemåderne med *v* der var korrekte. I Retskrivningsordbog, 1955, udgivet af Dansk Sprognævn, finder man således kun formerne *bagstræv*, *bagstræver* og *bagstræveri*, og Dansk Retskrivningsordbog, 3. udg., 1929, udgivet af Undervisningsministeriets Retskrivningsudvalg, medtager tilsvarende kun *Bagstræv* og *Bagstræver*. Viggo Saabys Retskrivningsordbog, udgivet af P.K. Thorsen, har fra 5. udgave, 1909, ligeledes opslagsordet *Bagstræv*, mens tidligere retskrivningsordbøger ikke nævner de pågældende ord.

Når ord som de ovennævnte oprindeligt kun kunne skrives med *v*, skyldes det at der er tale om norske låneord. Vi har fået ordene i slutningen af 1800-tallet, og i begyndelsen brugte man altså en stavemåde der lå tæt på stavemåden i det långivende sprog, jf. fx dette fremsynede eksempel: "Det nytter ikke, at Bagstrævet vil lukke Vejene for Automobilerne" (Vort Land, 1. maj 1904). Ordbog over det danske Sprog (bd. 1, 1919) har både *Bagstræv* og *Bagstræver* som opslagsord og karakteriserer skrivemåden *Bagstræb* som sjældnen (formen *Bagstræber* nævnes ikke). Afledningen *bagstræverisk* er ikke med i selve ODS, men nævnt i et supplementsbind til ordbogen (bd. 1, 1992) med en henvisning til Kristoffer Nyrop: Ordenes Liv, bd. I-VI, 1924-34. Formen *bagstræberisk* er der først eksempler på fra 1954.

I supplementsbindet oplyses det at stavemåderne med *b* har vundet frem i løbet af det 20. århundrede "ved tilknytning til stræbe". Og i dag må man nok sige at *v*-formerne er på retur. En søgning i artikeldatabasen Infomedia i avisartikler fra årene 2004 og 2005 gav således blot 6 eksempler på stavemåden *bagstræverisk*, mens der var 238 på stavemåden *bagstræberisk*.

JNJ

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Kardæsk eller kartæske?

Spørgsmål: I forbindelse med en museumsudstilling om krigen i 1864 har vi brug for den korrekte betegnelse for en bestemt projektiltype der anvendtes af datidens artilleri. Det drejer sig om en cylindrisk blikbeholder der var fyldt med zink- eller jernkugler. Når kanonen blev skudt af, splintredes beholderen, og indholdet spredtes vifteformet ud fra våbenets munding. Vi har kigget i en række forskellige opslagsværker, og der synes at eksistere to betegnelser for denne projektiltype: *kardæsk* og *kartæske*. Hvilken er korrekt?

Svar: Tidligere eksisterede både *kardæsk* og *kartæske* på dansk, men de to ord er blevet blandet sammen. Resultatet af sammenblandingen er at vi i moderne dansk kun har ordet *kardæsk*. Det er derfor den korrekte betegnelse for den pågældende projektiltype (jf. Retskrivningsordbogen, 3. udgave, 2001, der har betydningsangivelserne 'projektil' og 'børste' under *kardæsk*). I overensstemmelse hermed findes ordformen *kartæske* hverken i Den Danske Ordbog (2003-2005) eller i Nudansk Ordbog (3. udgave, 2005). Derimod defineres *kardæsk* i begge ordbøger som en bestemt projektiltype. Begge ordbøger angiver desuden at en *kardæsk* også er betegnelsen for en stiv børste der bruges til heste og kvæg,

og Den Danske Ordbog tilføjer at ordet også er betegnelsen for et 'langt smalt bræt til påføring og udglatning af puds på en mur'.

Både *kartæske* og *kardæsk* optræder imidlertid i Ordbog over det danske Sprog. Betydningen af *kartæske* er ifølge ordbogen 'projektil til svært skyts, bestående af en med kugler fyldt beholder, der sprænges, når den forlader munden', mens en *kardæsk* er en stiv børste der bl.a. anvendes til børstning af heste (og kvæg) efter striglingen. Artiklerne om *kartæske* og *kardæsk* i Ordbog over det danske Sprog er fra 1928, og det fremgår at de to ord allerede på dette tidspunkt har været delvist sammenblandede. I artiklen om *kartæske* står der således "nu ogs. alm. skrevet *kardæsk*". I moderne dansk er sammenblandingen af de to ord helt gennemført i den forstand at formen *kardæsk*, hvad enten man taler om børster eller projektiler, er den korrekte.

Tidligere har der altså eksisteret to forskellige ordformer med to forskellige betydninger, mens der nu findes en ordform med to betydninger. De to betydninger af ordet *kardæsk* har således forskellig oprindelse. Ifølge Politikens Etymologisk Ordbog (2000) kommer *kardæsk* i betydningen 'børste' fra tysk *Kardätsche* der er indlånt fra fransk *cardasse*. *Cardasse* stammer fra den rekonstruerede latinske form *cardaceus* som er en afledning af ordet *carduus*, der betyder 'tidsel' på latin. *Kardæsk* i betydningen projektil blev, som det fremgår af Ordbog over det danske Sprog, tidligere stavet *kartæske*. Dette ord stammer fra det tyske *Kartätsche*. *Kartätsche* kommer enten fra det italienske ord *cartuccia* der betyder 'patron, papirlap', eller fra *cartoccio* der betyder 'kræmmerhus' og er afledt af *carta*, altså 'papir'.

AK

[Til indholdsfortegnelsen](#)
